

RÉVÉSZ TAMÁS

VÖRÖSKATONÁK ELŐRE? A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG TOBORZÓPROPAGANDÁJA A RÖPLAPOK TÜKRÉBEN

Az 1919-es tanácsköztársaság az elmúlt száz évben számos alkalommal került a történelmi érdeklődés középpontjába. Ez nem is csoda, hiszen az első magyar kommunista állam 133 napos működése mind a mai napig megosztja a közvéleményt. A rezsim fennállásának egyik legvitatottabb és legtöbbet tárgyalt eseménye kétségtelenül a Vörös Hadsereg felállítása volt. Számtalan történész próbálta már megvilágítani a Tanácsköztársaság – mind a Károlyi-kormánnyal, mind a szegedi ellenforradalmi kormánnyal összehasonlítva is – kiemelkedően sikeres hadseregszervezésének okait.

A szakirodalomban az elmúlt száz évben megjelent magyarázatok két nagy csoportra oszthatjuk fel.¹ Az időrendben elsőbe azok a jobbára az 1960-as, 1970-es években megjelent összefoglaló monográfiák tartoznak, amelyek a mozgósítás eredményességének kulcsát a munkásosztály más társadalmi rétegeket is magával ragadó forradalmi lelkesedésében látták.² Bár ezek a művek jobbára osztályszempontból közelítették meg az eseményeket, de ezt gyakran „szocialista hazafias” érveléssel kapcsolták össze. A Vörös Hadsereg történetéről szóló legrészletesebb monográfia szerzője, Liptai Ervin szerint például a tömeges bevonulás legfontosabb oka az volt, hogy a munkásosztály – a proletárdiktatúra bevezetése után – „sajátjának érezte a hazáját” és ezért örömmel teljesítette „nagy forradalmi és hazafias” feladatát, az intervenció megállítását.³

Ezzel a megközelítéssel szemben az 1980-as évek végén a magyar történetírásban egy másik irányzat lett meghatározó. Az ekkoriban megjelent a publikációk úgy érveltek, hogy bár a mozgósítás valóban kommunista-szociáldemokrata vezetés alatt

¹ A kérdés historiográfiája természetesen a felsorolt műveknél jóval bővebb, de terjedelmi okokból erre most nem térek ki külön.

² Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1969. 188. o.

³ Liptai Ervin: A fegyveres erők a proletárforradalomban. In: *A Magyar Tanácsköztársaság 60. évfordulója* (Szerk.: Köpeczi Béla). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 55. o., és Liptai Ervin: *Vöröskatonák előre!* Budapest, Zrínyi, 1969. 138. o.

ment végbe, de a belépőket elsősorban a nemzeti érzés és az elveszett területek visszaszerzésének vágya motiválta. Szakály Sándor kutatásai során például arra a következtetésre jutott, hogy az anyagi biztonság és a szakmai előmenetel mellett a zömében a megszállt területekről származó tisztikar a történelmi Magyarország határainak védelme miatt vállalta önként a katonai szolgálatot.⁴ Az újabb művek közül Pollmann Ferenc 2008-ban megjelent könyvében szintén úgy foglalt állást, hogy 1919-ben a legfontosabb mozgósító és összetartó erő a nemzeti érzés volt, amelynek a felvidéki visszavonulás utáni meggyengülése szükségszerűen vezetett a Vörös Hadsereg felbomlásához.⁵ Krausz Tamás egy 2010-ben megjelent tanulmányában ugyancsak amellet érvelt, hogy a tanácsköztársaság hadseregszervezési sikerei a nemzeti honvédő érdekek eredményes képviselőjére vezethetők vissza.⁶

Annak ellenére, hogy számos feldolgozás született a témában, a mozgósítás konkrét folyamata és a propaganda ebben játszott szerepe mindezidáig viszonylag kis figyelmet kapott. A tanulmányomban ezt a hiányt igyekszem pótolni, és egy fontos forráscsoport, a röplapok és plakátok feldolgozásán keresztül megpróbálom bemutatni, hogy milyen üzenetek segítségével akarták mozgósítani az embereket és mennyire kíséreltek meg a nemzeti érzéseikre hatni.

MÓDSZER ÉS FORRÁSOK

Természetesen a tanácsköztársaság toborzó propagandáját nem szűkíthetjük le kizárólag a röplapokra és plakátokra, az emberek mozgósításában a sajtóban megjelenő cikkek és a köztéri ünnepek is nagyon fontos szerepet játszottak. Utóbbi kettő részletes vizsgálatától most terjedelmi okokból el kell tekintenem, de a látványos hasonlóságok esetekben igyekszem felhívni a figyelmet a párhuzamosságokra. A tanulmány elkészítéséhez három nagy közgyűjteményben, a Politikatörténeti Intézet Levéltárában, a Hadtörténelmi Levéltárban, illetve az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött iratokat, valamint az 1950-es és 1960-as években publikált forrásgyűjteményeket használtam fel. Írásomban a tanácsköztársaság mozgósító propagandá-

⁴ Szakály Sándor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének tisztikara*. Palócföld, 1989/1. sz. 15–16. A népszerűsítő munkák közül lásd Salamon Konrád: *Nemzeti Önpusztítás 1918–1920*. Budapest, Korona Kiadó, 2001. 161.

⁵ Pollmann Ferenc: *Trianon felé*. Budapest, Püldo Kiadó, 2008. 72–74.

⁶ Krausz Tamás: A Magyarországi Tanácsköztársaság és az oroszországi, illetve a közép-európai forradalmak hatása. Hagyomány? Zsákutca? Perspektíva? In: *1919 – A Magyarországi Tanácsköztársaság és a kelet-európai forradalmak* (Szerk.: Krausz Tamás–Vértes Judit). Budapest, L'Harmattan Kiadó–ELTE-BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 2010. 44.

jának üzeneteit kétféle szempontból vizsgálom meg: egyfelől arra próbálok választ találni, hogy milyen célok elérése érdekében mozgósították a lakosságot, másfelől azt kísérem megvilágítani, hogy hogyan ábrázolták az ellenséget, aki ellen a katonáknak fegyvert kellett fogniuk.

A felhasznált dokumentumok jellegéből fakadóan a kutatás során két komoly nehézséggel kellett szembesülnöm. Egyfelől, mivel a kibocsátó intézmény és testület nevét a lehető legritkább esetben jelölték meg, így nem mindig könnyű megállapítani, hogy az egyes rölapokban megfogalmazottak pontosan milyen személyek vagy csoportok álláspontját tükrözik. Mindehhez hozzájárul még, hogy a kiadványokon csak a legritkább esetben tüntettek fel dátumot, így a szövegek keletkezési idejének meghatározásakor általában csak közvetett bizonyítékokra tudtam támaszkodni. Ez különösen a propaganda változásának nyomon követését nehezítette meg.

MIÉRT HARCOLUNK? A HÁBORÚ CÉLJA A RÖPLAPOKBAN

A világforradalom és világszabadság

Kutatásom során nagyon hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a legtöbb, a tanácsköztársaság idejében készült toborzórölap alapvetően a klasszikus marxista-bolsevik narratívát követve a világszabadság kivívásának érdekében szólította fegyverbe az embereket. Ezekben az írásokban, csakúgy mint az utcákra kihelyezett plakátok esetében szinte egyáltalán nem találunk utalásokat arra, hogy a háborúnak valamilyen speciálisan magyar vagy nemzeti jellege lenne.⁷

A kiadott rölapok zöme a katonákra váró küzdelmet mind történelmi, mind földrajzi szempontból a lehető legszélesebb kontextusban igyekezett bemutatni. A román és csehszlovák csapatok támadását a szolgaság és a szabadság történelmi harcának végső állomásaként ábrázolták, amely során a bevonulóknak „évezredek bűneit” és „évezredek szenvedéseit” kell jóvátenniük. A küzdelem végkimenetelén a kiadványok szerint nem csak az épp akkor élők sorsa, hanem az egész emberiség jövője is múlik: a magyar vörös katonák győzelme esetén ugyanis megvalósulhat a népek közötti béke, boldogság és jólét, míg a vereség az egész világra pusztulását és örök sötétséget fog hozni.⁸

⁷ Lásd például Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL), Rölapgyűjtemény, Magyar Tanácsköztársaság. VII/880. f. II/20/1919/1081 *A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai*. (Összeállította: Gábor Imréné). Budapest, Kossuth, 1959. 33–34. o. Szinte az összes megjelent plakáton – ellentétben a Károlyi-kormány alatt készütekkel – mellőzték a nemzeti szimbólumok, de még a nemzeti színek használatát is.

⁸ Lásd például Honvédelmi Minisztérium, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Múzeum, Plakát- és Aprónyomtatványtár (HM, PA) 2065/Nyt. és 3562/Nyt. PILVII/880. f. II/20/1919/1079.

A világforradalmi gondolatkör jegyében íródott röplapok a háborút nemcsak történelmi, hanem földrajzi értelemben is a lehető legszélesebb kontextusban ábrázolták. A tanácsköztársaság harcát a társadalmi osztályok között világszerte zajló küzdelem egyik fontos állomásaként mutatták be, amelynek célja a „kapitalizmus nemzetközi várának” lerombolása.⁹ Szorosan kapcsolódik ehhez, hogy előszeretettel túlozták el más kommunista rendszerek, mindenekelőtt természetesen az oroszországi bolsevikok győzelmeit. Ennek persze nem kizárólag ideológiai, hanem igen komoly gyakorlati okai is voltak: más forradalmi mozgalmak sikereinek felnagyításával ugyanis a túlerővel szemben harcoló csapatok morálját is erősíteni kívánták. *A Jön az Orosz Testvér* címmel megjelent füzetecske például egyenesen a „két diadalmas proletárság” egyesülésével bízta kint a katonákat.¹⁰

Az osztályharcos érvrendszert használó röplapok nemcsak nemzetközi kontextusban mutatták be az eseményeket, hanem megpróbálták minél jobban megkülönböztetni a tanácsköztársaság harcát minden korábbi országok közötti fegyveres konfliktustól, és különösen az alig fél éve véget ért első világháborútól. Míg utóbbiban – írja egy, a Politikatörténeti Intézet levéltárában őrzött kiadvány – „testvér testvérét” „proletár más nyelvű proletárt” gyilkolt az uraik érdekében, addig most a harcban már minden elnyomott összefog, hogy a kizsákmányolók uralmát megszüntesse.¹¹

Bár kétségtelen, hogy a világszabadság célkitűzése a későbbi események tükrében teljesen irreálisnak tűnik, fontos látni, hogy ez 1919-ben közel sem látszott annyira megvalósíthatatlannak. Nemcsak a tanácsköztársaság vezetői tartották lehetségesnek a világforradalom kitörését, de a kor számos szociáldemokrata, sőt polgári politikusa is komolyan számolt egy egész Európára kiterjedő osztályalapú összecsapás közelgő kibontakozásával. Erre 1919 kora tavaszán számos jel utalt: a Bajor Tanácsköztársaság kikiáltása, az éppen offenzívában lévő vörös csapatok Ukrajnában mind-mind erősítették azt a képzetet, hogy a hamarosan elkövetkező háború nem csak a Kárpát-medencére fog korlátozódni.¹² Ráadásul, hogy a fegyveres harcot a jó és a rossz végső és mindent eldöntő küzdelmeként mutatták be, nemcsak a marxi történelemértelmezésnek felelt meg, hanem bizonyos szempontból az első világháborús

sz., vagy PIL VII/880. f. II/20/1919/1056. sz. Lásd még például „A Vörös Katona a proletár állam védelmezője, a bujkáló az árulója” című plakátot, ahol a lelkesen rohmozó katonákat egy vörös csillag fénye vezeti a boldogabb jövőbe. *A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai*. 41.

⁹ PIL VII/880. f. II/20/1919/1085 hasonlóan ír erről a Vörös Újság is. Lásd *Vörös Újság* 1919. május 3. Szocializmus, vagy kapitalizmus? 1.

¹⁰ Jön az orosz testvér! PIL VII/880. f. II/20/1919/4271. 1. sz.

¹¹ PIL VII/880. f. II/20/1919/1073. sz.

¹² Siklói András: A világforradalom kérdése az újabb történeti szakirodalomban. In.: *A Magyar Tanácsköztársaság 60. évfordulója*. (Szerk.: Köpeczi Béla). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 132.

retorika szerves folytatását is jelentette. 1914 és 1918 között ugyanis mind az antant, mind a központi hatalmak az egyén és egyben a közösség számára is jobb, igazságosabb, békésebb világ ígéretével próbálták még nagyobb erőfeszítésekre sarkalni állampolgárikat. A propagandában a háború célját nagyon gyakran nem csupán valamilyen terület elfoglalásában vagy egy-egy ország legyőzésében, hanem – hasonlóan a Tanácsköztársaság rölapjaihoz – az egész világ sorsának végső és az eddigieknél sokkal igazságosabb elrendezésében jelölték meg.¹³

A haza védelme, a nemzet védelme?

Annak ellenére, hogy a közgyűjteményekben őrzött rölapok döntő többsége osztályharcos érveket vonultatott fel, számos olyan kiadványt is találunk, amely a haza védelmének szükségességével próbálta meggyőzni az embereket. Fontos azonban látni, hogy az egyes kategóriák között nem mindig könnyű éles választóvonalat húzni: számos írás kombinálta ezt a két elemet, és a külső fenyegetés elhárítását a világszabadság kivívásnak első lépéseként mutatta be.¹⁴

Az általam áttekintett források alapján úgy tűnik, hogy a honvédelmi retorikát nem általánosan használták, hanem kimondottan olyan csoportok megszólítására tartogatták, akiket a tanácsköztársaság vezetői kevésbé tartottak megbízhatónak. A parasztság, a székely alakulatok, vagy éppen a katonatisztek esetében ugyanis a munkásmozgalmi ideológiát valószínűleg nem érezték elég meggyőzőnek és ezért igyekeztek más, könnyebben befogadhatónak tartott üzenetekhez nyúlni. A haza védelmének propagálása azonban közel sem jelentette azt, hogy a nemzet, vagy akár a történelmi Magyarország határainak megmentése miatt szólították volna fegyverbe az embereket. Ez tulajdonképpen nem is csoda, hiszen a kommunista vezetés soha nem állította, hogy meg kívánja védeni az ország területi integritását. Kun Bélának alapvetően a lenini elképzeléseket követve föderatív szocialista köztársaságok kialakításával akarták rendezni a térség nemzetiségi problémáit.¹⁵ Mivel a honvédelem klasszikus 19. századi nacionalista értelmezése ezzel a felfogással csak nehezen lett volna összeegyeztethető, ezért a rölapok a nemzeti érzések feltámasztása helyett más eszközökkel kívánták meggyőzni az embereket a tanácsköztársaság megvédésnek fontosságáról.

¹³ Michael S. Neiberg: *Dance of the Furies Europe and the Outbreak of the World War I*. Cambridge-London, Belknap Press, 2011. 6–8.

¹⁴ PIL VII/880. f. II/20/1919/1063. sz.

¹⁵ Kővágó László: *Nemzetiségi kérdés a Tanácsköztársaság idején*. A Magyar Tanácsköztársaság 60. évfordulója (Szerk.: Köpeczi Béla). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 87. A baloldali gondolkodóknak a nemzet történelmi szerepéről folytatott vitáját részletesen lásd: *The Oxford Handbook of the History of Nationalism*. (Szerk.: John Breuilly) Oxford, OUP, 2013.

Bizonyos kiadványok például a hadsereg támogatását a tulajdonviszonyok igazságos újraelosztásával kötötték össze. Jó példa erre a vidéki lakosság számára nagy valószínűséggel 1919 májusában *A falu népe és a Vörös Hadsereg* címmel készült röplap. Ebben a parasztság kötelességének nevezik a fegyveres harc támogatását, amelyet az újonnan kivívott „szabadságért” és tulajdonért cserébe vár el tőlük a haza. A háború célját ezen írárok nem egy földrajzi egység, vagy terület megvédésben, hanem sokkal inkább a nemrég kivívott igazságosabb társadalmi rend fenntartásában jelölték meg.¹⁶ Így érvelt az a *Vörös Székely katonákhoz* címzett röplap is, amely szerint a fegyveres honvédelem azért fontos most, mert a szebb jövő minden biztosítéka (a „föld”, a „szerszám”, a „gép”) már a nép tulajdonában van.¹⁷

A megmaradt írárok egy másik része a katonai szolgálatot a hagyományos férfi nemi szerepből vezette le és arról próbálta meggyőzni az olvasókat, hogy a Vörös Hadseregben való belépés „férfiúi” kötelesség: „Minden férfi méltatlan a férfi névre, aki most félre áll és nem siet a Vörös Hadseregbe” írja a már korábban is idézett *A Falu népe és a Vörös Hadsereg* című kiadvány.¹⁸ Ezek a nyomtatványok azt az üzenetet közvetítették, hogy a harc nemcsak valamilyen elvont eszméért vagy az országért, hanem közvetlenül minden ember családjának a megvédéséért zajlik, így ha valaki nem vállal szolgálatot, akkor ezzel saját szeretteit sodorja végveszélybe.¹⁹ Egy 1919 áprilisában megjelenő röplapban például így írnak erről: „Ti nem engedhetitek meg, hogy [...] bitangok becstelenségek meg feleségeiteket és leányaitokat, hogy hóhérok gyilkolják le szüleiteket és gyermekeiteket”.²⁰ A tanácsköztársaság propaganda anyagaiban a nők és a gyermekek nemcsak mint védelemre szoruló potenciális áldozatok jelentek meg, hanem egyúttal mint az esetleges győzelem haszonélvezői, akik a hátszorból támogatják majd a férfiak erőfeszítéseit és akiknek „áldása kíséri a harctereken” a katonákat.²¹ Érdekes, hogy ugyanez a gondolat köszön vissza a tanácsköztársaság egy kevésbé ismert plakátján is. Pór Bertalan alkotásán a rohamozó katonák mögött egy nőalak bukkan fel, aki alatt pedig a „feleségeitekért és gyermekeitekért előre” felirat szerepel.²²

A honvédelmi érveléssel megszólított csoportok közül talán a legérdekesebb az egykori katonatisztek esete. A számukra készült röplapokból szintén hiányoznak

¹⁶ PIL VII/880. f. II/20/1919/1058. sz.

¹⁷ PIL VII/880. f. II/20/1919/1084. sz., PIL VII/880. f. II/20/1919/1062. sz., vagy lásd még *A Magyar Tanácsköztársaság Röplapjai. Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény* (Szerk.: Tiszay Andor–Munkácsi Piroska–Remete László). Budapest, FSZEK–OSZK, 1959. 67.

¹⁸ PIL VII/880. f. II/20/1919/1058. sz.

¹⁹ PIL VII/880. f. II/20/1919/1069. sz.

²⁰ PIL VII/880. f. II/20/1919/1062. sz.; vagy lásd még HM PA 3475/Nyt.

²¹ PIL VII/880. f. II/20/1919/1073. sz.

²² *A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai*. 45.

a nacionalista retorika klasszikus elemei, sőt úgy tűnik, mintha a kiadványok szerzői kimondottan igyekeztek volna homályban hagyni a háború okait; az egyikben például csak annyit találunk, hogy a „rabló ellenség” zsákmányszerző céllal lerohanta az ország egy részét.²³ Ezek az írások a nemzeti érzés helyett sokkal inkább a tiszték szakmai öntudatára akartak hatni és az előttük álló lehetőségek bemutatásával próbálták meg mozgósítani őket. Nagy hangsúlyt helyeztek a tanácsköztársaság olyan pozitív, „tisztbarát” intézkedéseire, mint a parancsnoklási jogok visszaadása, a katonai fegyelem helyreállítása és a járadékok megemlése. Találunk olyan írást is, amely egyenesen a proletariátus részének nevezi a katonai vezetőket, akiknek a háború után kiemelt pozíciójuk lesz az új, osztályok nélküli társadalmi rendben.²⁴

Annak ellenére, hogy a háború céljával a haza védelmét megjelölő kiadványok nem használtak nacionalista retorikát, ezekben a szövegekben számos ponton tetten érhető a 19. századi polgári gondolkodás továbbélése. Az az elképzelés például, hogy a haza védelme egy olyan kötelesség, amelyet a polgároknak az állam által biztosított (materiális, vagy megfoghatatlan) előnyökért cserébe kell vállalniuk, a felvilágosodás korában született meg. Ekkortól kezdve a liberális gondolkodók szinte kivétel nélkül azt vallották, hogy a jövőben olyan önkéntesekből álló fegyveres milíciákat kell szervezni, ahol a közösség minden tagja azért védelmezi a hazáját, mert az cserébe számára biztosítja jogai gyakorlását, szemben az abszolutizmus kényszerrel sorozott „rabszolga” haderejével. Tulajdonképpen ezt a logikát vették át a 19. század végére a sorkatonai szolgálatot elutasító baloldali gondolkodók, akik a szabadságjogok helyett a termelőeszközök köztulajdonba vételét kapcsolták össze a „néphadsereg” létrehozásával.²⁵

A fegyveres katonai szolgálat, mint az „igazi” férfias viselkedés fontos kritériuma szintén az 1800-as évek társadalmi nemekről kialakult felfogásának volt a jellemzője. A 19. század második felétől – és aztán különösen az első világháború alatt – a propagandában a honvédelmet mindig összekapcsolták a feleségek és anyák (nemzetet szimbolizáló) alakjának megoltalmazásával, akiket a katonáknak „férfiúi” kötelességük megvédeni a külső brutális támadástól.²⁶ Nem meglepő módon egyedül

²³ PIL VII/880. f. II/20/1919/1075. sz. *Szózat a volt tisztetekhez!*; HM PA 1696/Nyt.

²⁴ PIL VII/880. f. II/20/1919/1076. sz.

²⁵ Christian Jansen: *Die Militarisierung der Bürgerlichen Gesellschaft im 19. Jahrhundert*. In.: Bürger als Soldat (Szerk.: Christian Jansen). Essen, Klartex, 2004. 12.

²⁶ Siniša Malešević: *The Sociology of War and Violence*. Cambridge, CUP, 2010. 306.; Lásd még: *Gender and War in Twentieth Century Eastern Europe* (Szerk.: Nancy M. Wingfield, Maria Bucur) Indiana University Press, Bloomington, 2006. és Susan R. Grayzel: *Women's identities at war: gender, motherhood, and politics in Britain and France during the First World War*. n. a., University of North Carolina Press. 1999. 50., valamint Eberhard Demm: *Propaganda and Caricature in the First World War*. Journal of Contemporary History, 1993/1. 181.

a katonatisztek számára készült röplapoknál hiányoznak a 19. századi, polgári előzmények. Ezek az írások az 1918-as felbomlást követő zűrzavaros időszak rossz emlékeire építve a Vörös Hadseregben befutható karrier lehetőségére és a tisztek anyagi és erkölcsi megbecsülésére helyezték a hangsúlyt.

A nemzeti felszabadítás

Ahogy azt az előző fejezetekben láttuk a legtöbb röplap a tanácsköztársaság harcát alapvetően nem nacionalista keretben értelmezte, és nem igazán próbált az emberek nemzeti érzéseire hatni. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy egyáltalán ne születtek volna ilyen kiadványok; az általam vizsgált nagyjából 100 dokumentum közül összesen hat olyat találhatunk, amelyekben a belépőket Magyarország felszabadításának, vagy a történelmi határok visszaállításának jelszavával próbálták meg mozgósítani. Természetesen az egyes kategóriákat ebben az esetben sem könnyű élesen elválasztani egymástól, de azt nagyjából megállapíthatjuk, hogy klasszikus értelemben vett nemzeti függetlenségi narratívát mindösszesen egy, a Hadtörténelmi Múzeumban őrzött *Dolgozó Magyarok! Szabad Magyarok!* című röplap képvisel. Az írás szerint a tanácsköztársaságra támadók célja az, hogy a Habsburg elnyomás után ismételten „idegen járomba” döntsék az országot és leverjék a frissen kivívott „magyar szabadságot”. Az embereknek azért kell belépniük a vörös hadseregbe, folytatja a kiadvány, mert csak így lehet megakadályozni, hogy az áruló nagyurak „ezeréves országunkat martalékul dobják oda ellenségeinknek”.²⁷

Olyan forrás, amely összekapcsolja a nemzeti és az osztályelnyomás elleni küzdelmet, már jóval többet találhatunk. Egy szintén a Hadtörténelmi Múzeumban őrzött, aláírás nélküli röplap például így fogalmazott: „A világ kapitalistái összeesküdtek a fiatal magyar tanácsköztársaság elpusztítására. A régi Magyarország területének legnagyobb része az ellenség elnyomását nyögi, erdélyi, délvidéki, és északmagyarországi proletártestvéreink olyan kíméletlen, kizsákmányoló rabszolgasorba süllyedtek, amelyhez fogható az egyiptomi és római rabszolgaság kora óta nem volt”.²⁸

Feltűnő, hogy az ilyen nemzeti és szociális retorikát használó kiadványok – hasonlóan a haza védelmére hivatkozókhoz – általában az internacionalizmusra kevésbé nyitott (vagy legalább is kevésbé nyitottnak tartott) csoportok számára készültek.²⁹ Fontos azonban látnunk, hogy ezekben a röplapokban a nemzeti felszabadítás eszméje csak egy volt azok közül az egyébként a marxista ideológiához és a világszabadság ügyéhez szorosan nem kapcsolódó tényezők (pl. a család védelme) közül,

²⁷ HM PA 2062/Nyt.

²⁸ HM PA 3475/Nyt.

²⁹ Lásd például a székely katonáknak szánt röplapot: PIL VII/880. f. II/20/1919/1070. sz.

amellyel a belépésről próbálták meggyőzni a katonákat. Jó példa erre a már korábban is idézett *A falu népe és a Vörös Hadsereg* című füzet, amely a következő sorokkal kezdődik: „A fél országunkat elfoglalták már és így elvették a búzáinkat, a szenünket, a fánkat, a vasunkat, hogy megfojtsanak gazdaságilag. Nem szabad tétlenül bevárunk, míg éhen pusztulunk!”³⁰ Itt, ahogy azt az előző fejezetben bemutattam – a nemzeti gondolattal párhuzamosan jelent meg a szűkebb értelemben vett honvédelem, valamint a család és a társadalmi rend megóvásának fontossága.³¹

A másik nagy csoport, akiket a nacionalista eszközök segítségével akartak megnyerni – érthető módon – a román, illetve a csehszlovák csapatok által megszállt területek lakossága volt. Kezdetben (jobbára a sikeres felvidéki hadjárat megindulásakor) ez nem jelentette feltétlenül a nemzetközi szolidaritás eszméjének teljes feladását. A Miskolc visszafoglalása után készült *Szózat a megszállt városok proletárijaihoz!* című kiadvány például kimondottan „az idegen járom alatt nyögő” „proletártestvérek” felszabadításáról írt.³² Néhány héttel később a tiszai offenzíva megkezdése előtt kiadott röplapok már jóval élesebben fogalmaztak. Egyikük szerint például a Vörös Hadsereg azért lendült támadásba, hogy „messze az ország határain túl” verje ki az eddig a Tiszántúl népét „rabszolgaságban tartó” román csapatokat.³³ Az osztályharcos retorika azonban ekkor sem tűnt el teljesen; számos írásban egyszerre volt szó az ország és a világ „minden dolgozó szegényének” felszabadításáról.³⁴

A nemzeti felszabadító retorikát használó kiadványok jelentőségét nemcsak relatíve kis számuk miatt nem szabad túlértékelni, de azért sem, mert hatásuk – három fontos tényezőnél fogva – meglehetősen korlátozott lehetett. Ezek a szövegek ugyanis többnyire valamilyen speciális társadalmi csoport számára készültek (megszállt területek lakossága, székely katonák, vidéki lakosság) és a nemzeti gondolatot más szociális, vagy akár „gender” érveléssel egészítették ki. Többségük ráadásul – bár nem mindegyik forrás datálható egyértelműen – a tanácsköztársaság késői időszakában, 1919. május vége és július vége között keletkezett, amikor már csak néhányan vállalták önként a katonai szolgálatot. A legerősebben xenofób és nacionalista írásokat pedig szinte kivétel nélkül mind közvetlenül a teljesen sikertelen tiszai offenzívát megelőző napokban adták ki.³⁵ Harmadik fontos tényezőként érdemes még meg-

³⁰ PIL VII/880. f. II/20/1919/1058. sz.

³¹ PIL VII/880. f. II/20/1919/1058. sz.

³² PIL VII/880. f. II/20/1919/1080. sz.

³³ PIL VII/880. f. II/20/1919/1093. sz.

³⁴ PIL VII/880. f. II/20/1919/1080 és II/20/1919/1091. sz.

³⁵ Tiszántúl munkássága, parasztjai, vasutasai! PIL VII/880. f. II/20/1919/1093. sz. és HM PA 1707/Nyt.

említeni, hogy a nacionalistának tekinthető kiadványok jelentős része biztosan nem a tanácskormány (vagy az üzemi munkástanácsok) megbízásából készült, hanem a Vörös Hadsereg egyes alakulatainál fogalmazták meg őket, így hatásuk is nagy valószínűséggel csak a frontvonal bizonyos szakaszain érvényesülhetett. Az, hogy egyáltalán ilyen egyéni akciókra sor kerülhetett, feltehetően a katonai vezetés végső kétségbeesésével és a fronton 1919 júniusában Landler Jenő vezetésével meginduló „nacionalista” mozgalommal lehetett összefüggésben.³⁶

Összefoglaló – Miért harcolunk?

Összefoglalóan tehát megállapíthatjuk, hogy a tanácsköztársaság toborzópropagandája elsősorban a világforradalom nevében szólította fegyverbe a katonákat. A nemzeti célokat kitűző röplapok – bár 1919 júliusára kétségtelenül megnőtt a számuk – a rezsim fennállása alatt végig elenyésző kisebbséget alkottak. Voltak ugyan olyan kiadványok, amelyek a haza védelmére hivatkozva próbálták belépésre biztatni az embereket, azonban ezek is szinte kivétel nélkül kerültek a nacionalista retorika használatát. Ennek ellenére a tanácsköztársaság propagandája a háború céljainak megfogalmazásakor – mind az osztályharcos, mind a „honvédő” írások esetében – egyértelműen épített a különböző első világháborús és 19. századi narratív hagyományokra.

KI AZ ELLENSÉG? ELLENSÉGKÉP A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG RÖPLAPJAIBAN

A burzsoázia

Az osztályharcot hirdető röplapok többsége – tükrözve a térségről kialakított szovjet-orosz álláspontot – az ellenséget, nem egy-egy etnikummal, hanem a nemzetközileg szolidáris elnyomó osztályokkal azonosították.³⁷ Ezek a kiadványok a támadók nemzeti hovatartozását – ha ez egyáltalán előkerült – osztályhelyzetükkel együtt tüntették fel (például „cseh burzsoá”, „román bojár”). Egy feltehetően 1919 áprilisá-

³⁶ A kezdeményezés a hadsereg nemzeti jellegét kívánta erősíteni olyan jelképek visszaállításával, mint a himnusz, vagy a piros-fehér-zöld zászló. Részletesen lásd: Landler Jenő: A vörös hadsereg diadalmas útja és bomlása. *Új Március*, 1926/3–4. sz.

³⁷ Georg Schwab: Enemy vagy foe? A modern politika konfliktusa. In: *Az ellenség neve* (Szerk.: Szabó Márton) Budapest, József Könyvek, 1998. 48., illetve lásd a Moszkvai Szovjet 1918. november 3-i kiáltványát Ausztria és Magyarország népeihez: Krausz Tamás: Lenin és a Magyar Tanácsköztársaság. In.: *1919 – A Magyarországi Tanácsköztársaság és a Kelet-Európai forradalmak* (Szerk: Krausz Tamás-Vértes Judit). L'Harmattan Kiadó–ELTE-BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2010. 40–41.

ban megjelent *Hogyan szervezzünk Vörös Hadsereget?* című füzet egyenesen úgy fogalmazott, hogy a tanácsköztársaságnak nem azok az ellenségei, akik bizonyos nyelvet beszélnek, vagy egy bizonyos határon túl laknak, hanem akik a dolgozók elnyomására törekednek.³⁸ Ezek az erők pedig nem nemzetiségi alapon szerveződnek, hanem országokat és nyelveket figyelmen kívül hagyva fognak össze. „Már nem ellensége egymásnak a szerb imperialista, a magyar területvédő, a román bojár, s a magyar földesúr, a cseh gyáros meg a magyar bankár” írja egy Hadtörténeti Múzeumban őrzött kiadvány.³⁹ A rölapok többsége azt is hozzátette, hogy a szálat a háttérből az antant imperialistái mozgatják, akiknek nem konkrétan Magyarország, hanem sokkal inkább a „forradalom vívmányainak” eltiprása a célja.⁴⁰

Az ellenségnek a nemzetközi burzsoáziával való azonosítása nem csak hogy megfelelt a térség konfliktusairól kialakított bolsevik álláspontnak, de egyben remek lehetőséget teremtett, hogy a tanácskormány magyarországi ellenségeinek (elsősorban szegedi ellenforradalmi kormánynak) a „nemzeti” propagandáját is diszkreditálják. „Ránk törnek és útközben szövetkeznek az ellenforradalmárokkal, akik hazafias fogadkozásiakat aljas módon megcsúfolva tárt karokkal fogadják a román, a cseh, a szerb, a francia és egyéb imperialista hódítókat, csak hogy megszabaduljanak a magyar nép, a dolgozó nép uralmától” írja egy a Hadtörténeti Múzeumban található rölap.⁴¹ Ezekben a kiadványokban a támadókat a magyar burzsoázia természetes szövetségeiként állították be, akik azért támadnak az országra, hogy a régi társadalmi rendet visszaállítsák. Ahogy az 1919. május 1-én megjelent *Ki a frontra!* című kiáltvány fogalmazott: „A magyar bojárok századokon keresztül szembeköpték a román bojárokat, mert akkor abból éltek, hogy nacionalisták voltak és disznónak mondtak minden nemzetiséget, ha román volt, ha cseh, ha tót, vagy horvát. De most, amikor Ti elitportátok a magyar bojárokat, alázatosan lecsókolják a köpést a román bojárok arcáról és úgy könyörögnek neki, hogy jöjjenek és segítsenek neki a Ti erős proletármarkotok ellen”.⁴²

Megtévesztett proletároktól a várszomjas hiénáig. A szomszédos népek

Hiába volt a propaganda alapvetően osztályszemlélete, a rölapok nem tudták megkerülni, hogy ne csak egyes társadalmi csoportokkal, hanem a sokkal kézzelfoghatóbb fenyegetést jelentő támadó hadsereggel is foglalkozzanak. A már korábban ismertetett bolsevik álláspontból következően azonban a szomszédos népeket áldo-

³⁸ HM PA 76.72.1/Nyt. 3. o.

³⁹ HM PA 3562/Nyt. Lásd még például PIL VII/880. f. II/20/1919/1069. sz., és HM PA 6904/Nyt.

⁴⁰ PIL VII/880. f. II/20/1919/1115. sz.

⁴¹ HM PA 6904/Nyt. vagy lásd például HM PA 1713/Nyt.

⁴² *Ki a frontra!* II/20/1919/1064; HM PA 1721/Nyt.

zatként ábrázolták, akiket az antant és a saját burzsoáziájuk felhasznál a világorradalom letörésére. A román és csehszlovák katonák tehát alapvetően megtévesztett proletárok, akik a „nacionalista maszlagtól” még mindig „szendergő elméjük”, azonban hamarosan a magyarok példáját követve fel fogják ismerni, hogy az igazi ellenségeik a „határok mögött” vannak.⁴³ Mindezt olyannyira komolyan gondolták, hogy számtalan felvilágosító kiadványt készítettek, amelyek anyanyelvükön próbálták meggyőzni a támadó csapatokat arról, hogy rázzák le elnyomóik igáját és fordítsák a fegyvereiket saját uraik ellen.⁴⁴

Az áldozati felfogásból azonban egyenesen következett, hogy a szomszédos népeket „fejletlenebbnek” ábrázolták: a támadókat a röplapok tudatlan, könnyen befolyásolható és gyáva tömegekként mutatták be, akik csak kényszer hatása alatt harcolnak.⁴⁵ Egy a közoktatási népbiztosság által kiadott dokumentum egyenesen arról ír, hogy a románok csak azért nem támogatják még a világgkommunizmust, mert – hasonlóan az afrikai feketékhez – ők még nem állnak azon a szinten, hogy megértsék a kor hívó szavát, és maguk is a forradalom – szellemileg és erkölcsileg egyaránt magasabb rendű – oldalára álljanak.⁴⁶

Ezek a szöveg tehát – bár tartalmukat tekintve alapvetően internacionalista üzeneteket közvetítettek – szervesen illeszkedtek a környező népekről a 19. században kialakult beszédmódba. Az a gondolat ugyanis, hogy a szlovákok és a románok a magyaroknál jóval civilizálatlanabbak (mind szellemi, mind anyagi értelemben) és csak utóbbiak példamutatása révén lesznek képesek „fejlődni”, széles körben elfogadott volt a 19. századi hazai közgondolkodásban.⁴⁷

Nem minden röplap volt azonban ilyen „barátságos”. Számos írás – köztük nagy számban olyanok is, amelyek alapvetően osztályharcos narratívában íródtak – jóval sötétebben ábrázolta a környező népeket. Bár – ahogy ezt a bevezetőben írtam – a források kapcsán komoly datálási nehézségek merülnek fel, azt nagy valószínűséggel megállapíthatjuk, hogy az ellenségről kialakított ilyen negatív kép a harcok 1919. áprilisi kiújulásától fokozatosan vált egyre általánosabbá. Egy májusban megjelent röplap például „a bűnnek, a rabszolgaságnak, a fürtelemnek és utálatnak” seregeként jellemezte a román és csehszlovák haderőt,⁴⁸ míg egy másik kiadvány ugyanekkor

⁴³ PIL VII/880. f. II/20/1919/1064. sz.; PIL VII/880. f. II/20/1919/1056. sz.

⁴⁴ A román katonáknak szánt röplapokat lásd például HM PA 1722/Nyt. és HM PA 1380/2/Nyt. A „Tótföldi” munkásoknak szánt röplapot lásd például HM PA 1729/Nyt.

⁴⁵ PIL VII/880. f. II/20/1919/1063. sz.

⁴⁶ HM PA 1705/Nyt.

⁴⁷ Tamás Ágnes: *Nemzetiségek görbe tükörben*. Pozsony, Kalligram, 2014. 158–159, 161.

⁴⁸ HM PA 3562/Nyt.

„zabolátlan martalóc hadakról” és „konkra éhes rablókról” írt.⁴⁹ Ez a tendencia az idő előrehaladtával egyre csak erősödött és egyértelműen a tanácsköztársaság utolsó kétségbeesett tiszai offenzíváját megelőző napokban érte el a tetőpontját. Az I. hadtest által a támadás megkezdésekor kiadott felhívás például „a világ legbecstelenebb kizsákmányolói”-nak nevezi az „oláh bojárak”-at, akik „kancsukás, sebeket sózó, botozó, gyilkos uralma” alól kell felszabadítani a Tiszántúlt.⁵⁰ Annak ellenére, hogy az ilyen idegengyűlölő tendenciák erősödése általános jelenségnek tűnik, az egyes népek ábrázolásában komoly különbségeket találunk.

A támadó hadseregek közül a legkevesebb szó – viszonylag marginális szerepük miatt érthető módon – a szerbekről esett, akiket – a 19. századi sztereotípiáknak megfelelően – javarészt brutális és kegyetlen hódítókként ábrázoltak.⁵¹ A csehek, annak ellenére, hogy kezdetben a legfontosabb hadviselő félnek számítottak, szintén viszonylag kis szerepet kaptak a kiadványokban. Igazán specifikus „nemzeti” tulajdonságokkal nem is ruházták fel őket, általánosságban csak a „nyugati imperialisták rablólovagjai”-ként szerepeltek az írásokban. Feltűnő továbbá, hogy a szlovákokról, mint önálló „cselekvő” ellenségről egyáltalán nem esik szó, a források mindössze kétszer említik őket, akkor is a már korábban tárgyalt áldozati-megtévesztett szerepben.⁵²

A rölapokban messze legtöbbször felbukkanó ellenséges hadsereg a román volt. Bár ezt nem mindig lehet egyértelműen megállapítani, de több jel is arra mutat, hogy már az osztályharcos narratívában íródott kiadványok is velük voltak a legkevésbé megengedőek: a megtévesztett és elnyomott cseh vagy szerb proletárokkal szemben, a román katonaságot gyakran egyszerűen csak „butának” bélyegezték.⁵³ A később megjelenő rölapok még ennyire sem voltak barátságosak; amellett, hogy a Tiszántúlt megszálló csapatokat általában a „vad” „rabló” és „martalóc” jelzőkkel illették, olyan írás – egy feltehetően 1919 májusában megjelent kiadvány – is előkerült, amely még gyávaságukat is hangsúlyozta: „a román hadsereg hagyományos szokásához híven megállott, mert fegyveres erővel találta magát szembe”.⁵⁴ Ez a többi néppel összehasonlítva feltűnően sötét ábrázolás természetesen nem a véletlen műve volt. A románokkal kapcsolatos sztereotípiák már az 1880-as évektől kezdve nagyon negatívvá

⁴⁹ HM HIM NY/ 6904; PIL VII/880. f. II/20/1919/1063. sz.

⁵⁰ PIL VII/880. f. II/20/1919/1091. sz. Egy másik „reszketve fogvacogó nyomorult bandának” nevezte a román csapatokat. Lásd például: HM PA 6766/Nyt.

⁵¹ Például HM PA 6904/Nyt. Már Fényes Elek is, mint öldöklésre hajlamosakat jellemzi a rácokat. Deák Ernő: „Jó kedvű, virgoncz emberek...” Magyarország népeinek jellemzése a XIX. században. In.: *Hagyomány, közösség, művelődés* (Szerk.: Ablonczy Balázs). Budapest, BIP, 2002. 450.

⁵² HM PA 3475/Nyt.

⁵³ HM PA 3562/ Nyt.

⁵⁴ PIL VII/880. f. II/20/1919/1082. sz.

váltak, a korabeli sajtóban általában más nemzetiségekkel összevetve is civilizálatlanabbnak és kegyetlenebbnek mutatták be őket.⁵⁵

A forrásokban nevesített ellenségek közül talán a legérdekesebb a Szeged környékén állomásozó afrikai katonák esete. A röplapok kezdetben őket is az antant imperialisták áldozataiként próbálta bemutatni, akiket arra kényszerítenek gyarmattartó uraik, hogy számukra idegen célokért áldozzák fel életüket.⁵⁶ Ezeket a katonákat (a szlovákokhoz és a románokhoz hasonlóan) olyan fejletlen barbároknak ábrázolták, akik még nem elég érettek a kommunizmus eszméjének befogadására. Nem véletlen, hogy még külön arab nyelvű kiadványok is születtek a felvilágosításukra.⁵⁷ A később megjelent röplapok azonban a központi hatalmak propagandája által megteremtett (pontosabban felerősített) narratív hagyományt folytatták és a gyarmati csapatokat, mint a nőkre és rajtuk keresztül a fehér kultúra „tisztaságára” leselkedő legfőbb veszélyt ábrázolták.⁵⁸

Meglepő módon a Hadtörténeti Múzeumban őriznek egy olyan dokumentumot is, amely ellenségként (részben) a zsidóságot nevezte meg. A kimondottan a parasztság számára készült kiadvány az antiszemita logikát az osztályharcos retorikával kapcsolta össze és az „ezerholdas naplopók”, valamint a „zsidó bankárok” elleni küzdelem támogatására szólította fel az embereket.⁵⁹

A katonák elé nemzeti felszabadító célokat kitűző röplapok ellenségkép szempontjából tulajdonképpen alig különböznek a többi kiadványtól. Jelentős eltérés csupán két területen érhető tetten. Egyfelől a környező népek áldozatként való bemutatására ezekben az írásokban egyáltalán nem találunk példát és a támadókat szinte mindig az első világháborús propaganda örökséget folytatva próbálták démonizálni.⁶⁰ Másfelől ezekben a röplapokban a támadók osztály jellege egyértelműen háttérbe szorult, őket a magyarság ősi „veszett” ellenségeiként mutatták be, akik „öröktől fogva agyarkodtak” a nemzet ellen.⁶¹

⁵⁵ Tamás i. m. 119., 160.; Hanák Péter: A másokról alkotott kép. In: Uő.: *A Kert és a Műhely*. Budapest, Gondolat, 1988. 83.

⁵⁶ PIL VII/880. f. II/20/1919/1056. sz.

⁵⁷ *A Magyar Tanácsköztársaság röplapjai*. 116–117.

⁵⁸ Lád például HM PA 3475/Nyt.; HM PA 1713/Nyt. Sally Marks: Black Watch on the Rhine: *A Study in Propaganda, Prejudice and Prurience*. European History Quarterly, 1983/3. sz. 303. o. A gyarmati csapatok európai bevetése, amennyiben fehértisztek vezették őket, 1877 óta nem ütközött a háborús jogba. Lásd még Demm i. m. 176.

⁵⁹ HM PA 2000.2131/Nyt.

⁶⁰ Az ellenség ábrázolásának első világháborús hagyományáról részletesen lásd Kunt Gergely: *Az ellenség teste. A vizuális degradálás eszközei az első világháborús képeslapokon*. Hadtörténeti Múzeum Értesítője, 2011. 229–230.

⁶¹ HM PA 3475/Nyt.; HM PA 2062/Nyt.; HM PA 1707/Nyt.; Egy másik röplap egyenesen úgy fogalmazott, hogy az ellenség csak a két szemét hagyja meg a magyarnak, hogy legyen mit kiszúrnia”. Tiszántúl munkássága, parasztjai, vasutasai! PIL VII/880. f. II/20/1919/1093. sz.

Tehát világosan láthatjuk, hogy a tanácsköztársaság ideje alatt megjelent kiadványok jelentős része az ellenség ábrázolásakor folytatta a 19. századra jellemző – és az első világháború felerősödött – xenofób beszédmódot. Ez azonban nem zárta ki azt, hogy ugyanezek az írások akár néhány sorral odébb a népek közötti nemzetközi szolidaritás mellett érveljenek. A Politikatörténeti Intézet Levéltárában őrzött röplapban például a románok „huligánként” való beállítása békésen megfér amellett, hogy a támadó csapatokat áldozatoknak, „rabságban görnyedő, megfáradt népnek” nevezzék.⁶²

ÖSSZEFOGLALÓ – ELLENSÉGKÉP

Mit állapíthatunk tehát meg a tanácsköztársaság propagandájának ellenségképéről? Ha feldolgozott forrásokra megpróbáljuk alkalmazni az ellenségről való beszéd kosellecki hármas felosztását (barbár-pogány-untermensch),⁶³ akkor azt mondhatjuk, hogy a tanácsköztársaság rölapjai a burzsoázia esetében leginkább a „pogányokra” jellemző elbeszélő hagyományt folytatták. A nemzetközi imperializmust globális (területileg nem elkülöníthető) jelenségként mutatták be, amely minden országban megjelenik, és amelynek az elpusztítása szükséges az „üdvözülés”, az osztály nélküli boldogabb társadalom eléréséhez.

Ezzel szemben a környező népekről kialakított kép sokkal inkább a „barbár” kategóriába sorolható be. A románok, a gyarmati csapatok és csehszlovákok kezdetben olyan civilizálatlan ellenségként jelennek meg, akik átnevelésre, felvilágosításra szorulnak. Ez az ábrázolás az idő múlásával egyre negatívabbá vált – bár jobbára még mindig megmaradva a „barbár” hagyomány keretei között – és a támadó katonákat 1919 júniusára már sokkal inkább kegyetlen, mintsem megtévesztett vadembereként mutatták be. Azonban mindkét ábrázolásmódra igaz, hogy a 19. századi magyar nacionalista hagyományokat folytatta. Ennek az örökségnek a fontosságát jól szemlélteti a tény, hogy az egyes nemzetiségek közel sem a tényleges súlyuknak megfelelően szerepeltek ezekben az írásokban. A cseheket – akikkel 1914 előtt sokkal kevesebbet foglalkozott a magyar közvélemény – például a románokkal összehasonlítva – alig említik meg a rölapok, miközben 1919 májusában-júniusában végig ellenük folytak a hadműveletek.

⁶² PIL VII/880. f. II/20/1919/1082. sz.

⁶³ Reinhart Koselleck: *Ellenségfogalmak*. In: *Az ellenség neve* (Szerk.: Szabó Márton). Budapest, Jószyöveg könyvek, 1998. 15–16.

ÖSSZEFOGLALÁS

Miként válaszolhatjuk tehát meg a bevezetőben feltett kérdést: Hogyan próbálták mozgósítani az embereket a Vörös Hadseregben való szolgálatra és mennyire használtak ehhez nacionalista eszközöket?

Azt mindenképp megállapíthatjuk, hogy a tanácsköztársaság toborzópropagandája üzeneteit tekintve nem volt nacionalista. Abban az értelemben legalább is semmiképp, hogy csupán a megjelent röplapok töredéke tűzött ki a katonák elé olyan kimondottan nemzeti célokat, mint például a történelmi Magyarország határainak visszaállítása. A megjelenő kiadványok zöme ezzel szemben egy világméretű osztályalapú küzdelem jegyében szólította fegyverbe a lakosságot, amelyet az elnyomó társadalmi osztályok felszámolásának érdekében vívnak. Ellenségeként ennek megfelelően elsősorban az imperialista burzsoáziát nevezték meg, akik nemzetközi szolidaritást vállalva szövetkeznek a forradalom vívmányainak eltiprására.

Meglepő módon a nemzeti kártyát nem csupán a március végi, április eleji – még viszonylag békés – időszakban nem játszották ki, hanem a legváltáságosabb (egyben a toborzás szempontjából a legeredményesebb) napokban, a május eleji mozgósításkor sem találunk rá utalást. A pont ekkor kiadott *A Vörös Katona Tízparancsolata* című füzet egyenesen úgy fogalmazott, hogy a háború célja nem más, mint hogy „kihulljon az ellenfél kezéből a kard és a régi országhatárok leomoljanak”.⁶⁴ Böhm Vilmos 1919. május 1-én Népszavában megjelent cikkében (amelyet később röplap formájában is terjesztettek) szintén arról írt, hogy a harc nem közvetlenül csak magyar érdek, hiszen azért kell fegyvert fogni, hogy a „nemzetközi proletár-államokat” [kiemelés R. T.] megvédelmezzék, a proletárforradalmat széles körben terjesszék.⁶⁵

Azt, hogy 1919 májusában – a legsikeresebb mozgósításkor – a nacionalista retorika használata még egyáltalán nem volt elterjedt, a budapesti május 1-jei ünnepség megszervezése is jól bizonyítja. Aznap, amikor a román csapatok már elérték a Tisza vonalát, szinte semmilyen utalást nem találunk arra, hogy a Vörös Hadsereg harcának honvédő, netalán nemzeti céljai lennének. A Fürdő utca és a Váci körút találkozásánál felállított Karl Liebknecht szobor felett például *A vöröskatona nem proletártestvérei, hanem a nemzetközi tőke ellen harcol* felirat szerepelt. Szintén a nacionalista gondolkodásmód teljes hiányát mutatja, hogy a hagyományos magyar nemzeti függetlenségi eszme számára fontos (és ráadásul az akkora már megszállt Erdélyhez

⁶⁴ PIL VII/880. f. II/20/1919/1074. sz. HM PA 1711/Nyt.

⁶⁵ HM PA 7131/Nyt. és Böhm Vilmos: Seregszemle. *Népszava*, 1919. május 1. 4.

szorosan kapcsolódó) Bocskai István és Bethlen Gábor Köröndön álló szobraik egyaránt vörös földgömbökkel takarták le.⁶⁶

Május közepén a támadó hadműveletek megindulásával ugyan valóban megjelentek olyan írások, amelyek a megszállt területek felszabadítását tűzték ki célul a katonák elé, de az ezekből kitapintható nemzeti narratíva mellett külön hangsúlyt kapott a világforradalom, valamint az egész emberiség – nemzetiségektől független – felszabadítása.⁶⁷ Az erősebben nacionalista propaganda megjelenése – de közel sem uralkodóvá válása – csak a tanácsköztársaság utolsó, kétségbeesett júliusi offenzívájának idejére tehető. Az ekkor kiadott – jobbára a Vörös Hadsereg valamelyik alakulatánál készített – röplapok már sokkal inkább a nemzeti felszabadítás érdekében szólították fegyverbe az embereket, azonban hatásuk – ahogy ezt a toborzási számok is mutatták – már vajmi kevés volt. A kevésbé megbízhatónak ítélt társadalmi csoportok számára persze készültek olyan kiadványok, amelyek a honvédelem jelszavával próbálták meg mozgósítani az embereket. Ezek ugyanakkor a támadók visszaverését nem feltétlenül az ország határainak megvédésével, hanem a család illetve a társadalmi rend oltalmazásával, illetve a katonatisztek esetében a szakmai előmenetellel kapcsolták össze.

Ezek alapján tehát kijelenthetjük, hogy a tanácsköztársaság propagandája „vegytisztán” kommunista-osztályharcos jellegű lett volna? A válaszunk egyértelműen nem. A toborzó röplapok sok szempontból a 19. századi és első világháborús narratív hagyományokat folytatták. A barbár fekete katona, vagy a családját védő férfi alakja ugyanúgy része volt az 1914 és 1918 közötti, mint az 1919-es propagandaanyagoknak. A 19. századi örökség továbbélését a legszemléletesebben azonban a támadó hadseregek ábrázolásánál figyelhetjük meg. A „toleránsabb” hangvételű dokumentumok megtévesztett és ezzel együtt „felvilágosításra” szorulóként mutatták be a környező népeket, míg a később megjelent írások már jobbára az 1800-as évek végének kriminalizált nemzetiség-képét használták. A hagyományos elemek átvétele a baloldalon egyáltalán nem számított új jelenségnek, már az 1914 előtti szociáldemokrata mozgalom is előszeretettel használt például klasszikus polgári vagy akár keresztény jelképeket a propagandájában.⁶⁸ A tanácsköztársaság röplapjai tulajdon-

⁶⁶ Vörös Boldizsár: *„A Múltat végképp eltörölni”? Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában. 1890–1919.* Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2004. 91.

⁶⁷ PIL VII/880. f. II/20/1919/1073. sz., vagy lásd PIL VII/880. f. II/20/1919/1065. sz.

⁶⁸ Vörös i. m. 107–108. és Vörös Boldizsár: „Új mozgalom” – „Régi eszközök”? Vitatkozó vélemények a magyarországi szociáldemokraták propagandamódszereiről a 19–20. század fordulóján. In: *Személyes idő- történelmi idő. A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület konferenciája* (Szerk.: Mayer László–Tilcsik György.) Kőszeg, 2003. augusztus 29–30. Szombathely, Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület–Vas Megyei Levéltár. 2006. 110–111.

képpen ezt a tradíciót folytatták, amikor a zömében keményvonalas ideológiai üzeneteket klasszikus – de nem mindig nacionalista – narratívába „csomagolva” közvetítették.

TAMÁS RÉVÉSZ

FORWARD RED SOLDIERS?

THE RECRUITING PROPAGANDA OF THE HUNGARIAN REPUBLIC OF COUNCILS AS SEEN ON LEAFLETS

Over the past one hundred years, the history of the Hungarian Republic of Councils has been a subject that historians have shown interest in on numerous occasions. One of the most debated developments of the short-lived first Hungarian communist state is certainly the Red Army's highly successful organization.

Over the past decades, historians have tried to explain the council government's unexpectedly successful mobilization in May 1919 in one of two ways. The summarizing monographs that appeared in the 1960's placed the key to recruiting effectiveness in the working class's ability to transfer their revolutionary spirit to the other segments of society. On the other hand, in the works that appeared after 1990, the emphasis was placed on the participants' nationalistic fervor and desire to see the lost territories returned. Despite numerous academic treatments of this subject, the role that propaganda played in the establishment of a fighting force has remained relatively neglected so far. With my study I would like to fill this gap, by analyzing an important source, leaflets and posters, to show what kinds of messages the Republic of Councils used to mobilize the people.

I have examined from two different perspectives the nearly 100 different publications found in the three large public collections. On one hand, I have tried to find an answer to what issue (or issues) was the main recruiting driver. On the other, I have tried to highlight how the sloganeering portrayed the attacking enemy forces. Based on my work with the sources, it was foremost obvious that only a fraction of the published leaflets – and only in the regime's last days – dealt in explicitly nationalist goals for the soldiers, for example the restoration of "Greater Hungary's" borders. Most of the output, in contrast, urged the population to take up arms in a worldwide class struggle, which would be fought against the oppressors. In many cases – for example, in the emphasis placed on the protection of women – the drawn-up goals for the recruits could be traced back to 19th-century civilian thinking and to WWI propaganda.

In the second part of the study – during my analysis of the portrayal of the enemy – I have come to the conclusion that the majority of the publications did not name any ethnic groups, but rather – in accordance with the perspective of Bolshevik-Leninism – a societal class, the “oppressive bourgeoisie”, was shown as the soldiers’ main enemy. At the same time the peoples of the surrounding nations were portrayed in line with 19th-century Hungarian nationalist tradition. The leaflets appearing in April-May 1919 wrote mainly about proletarians being “mised” and awaiting enlightenment, while the June-July editions made reference to “wild”, “marauding armies”.

After reviewing the stated goals and imagery used to portray the enemy, the study has come to the conclusion that the leaflets of the Republic of Councils – in part continuing the earlier socialdemocratic tradition – disseminated a “hard-line” ideological message built on a “classical” but not always nationalistic narrative tradition.

TAMÁS RÉVÉSZ

ROTARMISTEN VORWÄRTS?

WERBEPROPAGANDA DER RÄTEREPUBLIK IM SPIEGEL VON FLUGBLÄTTERN

Die Geschichte der Ungarischen Räterepublik geriet in den vergangenen hundert Jahren mehrere Male in den Mittelpunkt des Interesses der Historiker. Eines der am meisten umstrittenen Ereignisse während des kurzen Bestehens des ersten ungarischen kommunistischen Staates war mit Sicherheit die herausragend erfolgreiche Organisation der Roten Armee.

Die Fachliteratur hat in den vergangenen Jahrzehnten auf zweierlei Art und Weise versucht, die unerwartet erfolgreiche militärische Mobilmachung der Räteregierung im Mai 1919 zu erklären. Die in den Sechzigerjahren erschienenen zusammenfassenden Monografien sahen den Schlüssel des Erfolgs der Werbung in der revolutionären Begeisterung der Arbeiterklasse, die auch andere Gesellschaftsschichten mit sich riss. Die nach 1990 erschienenen Aufsätze hingegen hoben zumeist den Nationalismus der Rekruten und den Wunsch nach Zurückerlangung der verlorenen Gebiete hervor. Trotz der Tatsache, dass zu diesem Thema bereits zahlreiche Arbeiten entstanden, blieb die Rolle der Propaganda bei der Aufstellung der Armee bis dato ein relativ unerschlossenes Terrain. Mit meinem Beitrag bin ich darum bemüht, diesen Mangel zu beheben, und ich stelle mit der Aufarbeitung einer wichtigen Quellengruppe, der Flugblätter und Plakate, dar, mit Hilfe welcher Botschaften die Räterepublik die Menschen zu mobilisieren versuchte.

Die in drei großen öffentlichen Sammlungen aufbewahrten fast 100 unterschiedlichen Publikationen habe ich nach zwei Gesichtspunkten untersucht. Zum einen wollte ich Antwort darauf finden, im Namen welcher Sache oder Sachen es zur Werbung kam. Zum anderen war ich bemüht zu erläutern, wie diese Texte die angreifenden feindlichen Kräfte darstellten. Aufgrund der Quellen ist als erstes eindeutig geworden, dass lediglich ein Bruchteil der erschienenen Flugblätter – und erst in der letzten Periode des Bestehens des Regimes – den Soldaten ausgesprochen nationale Ziele stellte, wie zum Beispiel die Wiederherstellung der Grenzen des historischen Ungarn. Die Mehrheit der Publikationen dagegen rief die Bevölkerung

im Zeichen eines weltweiten Klassenkampfes zu den Waffen, der für die Beseitigung der Unterdrückung geführt wurde. Die für die Rekruten formulierten Ziele – wie zum Beispiel die Betonung des Schutzes der Frauen oder Hervorhebung des Bildes vom Krieg, der das Schicksal der Welt entscheidet – waren zugleich in vielen Fällen auf die bürgerliche Mentalität im 19. Jahrhundert und auf die Propaganda im Ersten Weltkrieg zurückzuführen.

Im zweiten Teil der Studie bin ich – im Laufe der Untersuchung des Feindbildes – zu dem Schluss gekommen, dass die Mehrheit der erschienenen Beiträge nicht eine ethnische Gruppe, sondern – entsprechend dem leninschen-bolschewistischen Standpunkt – eine gesellschaftliche Klasse, die „unterdrückende Bourgeoisie“, als den wichtigsten Feind der Soldaten benannte. Parallel dazu wurden die Völker in der Umgebung in erster Linie entsprechend der ungarischen nationalistischen Tradition des 19. Jahrhunderts dargestellt. In den im April und Mai 1919 erschienenen Flugblättern ging es am ehesten um „irreführte“ und auf Aufklärung wartende Proletarier, während die im Juni und Juli vertriebenen Publikationen bereits von „wildem“ „Freibeuter-Heeren“ schrieben.

Nach der Analyse der erschienenen Zielstellungen und des Feindbildes in den Texten kam die Studie in ihrer Gesamtheit zu dem Ergebnis, dass die Flugblätter der Räterepublik – bei teilweiser Fortsetzung der früheren sozialdemokratischen Traditionen – die ideologischen „Hardliner“-Botschaften auf „klassische“ aber nicht immer nationalistische narrative Traditionen aufbauend vermittelten.